

УДК 811.161.2'373.43

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-37>**Ілля ВЯЛКОВ,***orcid.org/0009-0005-9886-8266**аспірант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) alex5500500500@gmail.com*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВИ ДИПЛОМАТІЇ ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР

У статті здійснено короткий огляд лінгвістичних праць, присвячених вивченню дипломатичної лексики періоду Директорії УНР, акцентовано на сутності термінологічних понять «дипломатичний документ», «дипломатична лексика», «лексико-тематична група». У дослідженні потрактовано дипломатичний лексикон як сукупність власне українських та запозичених однослівних, складних і складених номінацій, які використовують у процесі дипломатичної комунікації. Лексикон дипломатії – складна система, що пов'язана з іншими й зазнає змін під впливом екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників.

Особливу увагу в статті приділено аналізу лексико-тематичних груп дипломатичного лексикону, що продовжив формуватися в добу визвольних змагань. Вивчення тематичних груп є актуальним, оскільки дає можливість простежити основні тенденції розвитку української дипломатичної лексики від минулого до сьогодення. Поняття «тематична група» визначено як сукупність лексем, об'єднаних на основі гіпонімії.

За основу класифікації лексикону дипломатії взято типологію, запропоновану Н. М. Поліщук. Ураховано, що тематичні групи різні за кількісним складом (наповненням). Аналіз фактичного матеріалу дав змогу об'єднати зафіксований лексикон в такі групи, як-от: найменування осіб, які перебували на дипломатичній службі; найменування дипломатичних документів; дипломатичних установ; лексика дипломатичного етикету; сфери міжнародних відносин. Домінує за наповненням перша лексико-тематична група. Проведене дослідження дає підстави погодитися з думкою про те, що на початку XX століття формування різних лексико-тематичних груп відбувалося нерівномірно.

У статті також окреслено перспективи подальшого вивчення лексикону дипломатії, що з початку російсько-української війни зазнав, як і лексика загалом, суттєвих змін. Акцентовано на перспективі вивчення мови твітер-дипломатії.

Ключові слова: мовна динаміка, мова дипломатії, лексикон, дипломатичний документ, лексико-тематична група.

Illia VIALKOV,*orcid.org/0009-0005-9886-8266**PhD student at the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) alex5500500500@gmail.com*

LEXICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE OF DIPLOMACY OF THE PERIOD OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC DIRECTORATE

The article provides a brief overview of linguistic works devoted to the study of diplomatic vocabulary of the UPR Directorate period, focusing on the essence of the terminological concepts of “diplomatic document”, “diplomatic vocabulary”, “lexical and thematic group”. The study interprets the diplomatic lexicon as a set of Ukrainian and borrowed single-word, compound and composite nominations used in the process of diplomatic communication. The lexicon of diplomacy is a complex system that is interconnected with others and undergoes changes under the influence of extralinguistic and intralinguistic factors.

Particular attention in the article is paid to the analysis of lexical and thematic groups of the diplomatic lexicon, which continued to be formed in the era of the liberation struggle. The study of thematic groups is relevant because it makes it possible to trace the main trends in the development of Ukrainian diplomatic vocabulary from the past to the present. The concept of “thematic group” is defined as a set of lexemes united on the basis of hyponymy.

The classification of the diplomatic lexicon is based on the typology proposed by N. M. Polishchuk. It was taken into account that the thematic groups differ in their quantitative composition (content). The analysis of the factual material made it possible to combine the recorded lexicon into the following groups: names of persons who were in the diplomatic service; names of diplomatic documents; diplomatic institutions; vocabulary of diplomatic etiquette; areas of international

relations. The first lexical and thematic group dominates in terms of content. The study gives grounds to agree with the opinion that in the early twentieth century the formation of different lexical and thematic groups was uneven.

The article also outlines the prospects for further study of the diplomatic vocabulary, which has undergone significant changes since the beginning of the Russian-Ukrainian war, as well as the vocabulary in general. The author emphasizes the prospects of studying the language of Twitter diplomacy.

Key words: language dynamics, language of diplomacy, lexicon, diplomatic document, lexical and thematic group.

Постановка проблеми. Цікавим і пізнавальним матеріалом для вивчення є дипломатичні документи. Вони привертають увагу дослідників у галузі історії, дипломатії, перекладознавства, лінгвістики тощо. До сьогодні в науковій літературі відсутня єдина дефініція поняття «дипломатичний документ». В. М. Кавунник вважає, що це «узагальнювальне поняття для зовнішньополітичних (міжнародні договори, меморандуми, ноти) та внутрішньовідомчих (інструкції, обіжники, справоздання й листи) документів, виданих Міністерством закордонних справ (міністром і товаришем міністра, директорами департаментів та відділів) і закордонними представництвами (головами та членами посольств, дипломатичних, торговельно-фінансових, військових місій та делегацій, а також консульств» (Кавунник, 2016: 13).

О. О. Балануца дипломатичними називає документи, що виражають позицію держави з того чи того питання міжнародного життя (Балануца, 2022: 132). На думку С. М. Рошко, дипломатичні документи – це одна з форм дипломатичної діяльності держави із досягнення цілей і виконання завдань зовнішньої політики (Рошко, 2007: 2).

Дискусійним є питання й про те, які саме документи можна вважати дипломатичними. Наприклад, Л. О. Тименко стверджує, що такі організаційно-розпорядчі документи, як-от: звіти, накази щодо особового складу, доповідні записки – потрібно зараховувати не до дипломатичного, а до адміністративно-канцелярського підстилю (Тименко, 2007: 47). В. М. Кавунник, С. М. Рошко та ін. поділяють дипломатичні документи на дві групи – зовнішньополітичні та внутрішньовідомчі (Кавунник, 2016: 13; Рошко, 2007: 2). Останні призначені для внутрішніх потреб закордонних дипломатичних представництв та для їхнього зв'язку з Центром. До внутрішньовідомчих дипломатичних документів зараховують і звітну документацію. Обов'язковим складником таких документів є дипломатична лексика – структурована система лексичних одиниць, характерною ознакою якої, як вважає О. О. Чорна, є постійне збагачення й наявність великої кількості архаїзмів та іншомовних асимільованих і не асимільованих запозичень (Чорна, 2014: 214).

Узагальнивши наявні матеріали досліджень дипломатичної лексики, кваліфікуємо її як сукуп-

ність різних за походженням номінацій, які використовують під час дипломатичної комунікації. Ця сукупність мовних одиниць – складна система, що взаємодіє з іншими й змінюється під впливом екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. Вивчення цієї системи, її складників є актуальним особливо сьогодні, коли Україна веде боротьбу за свою державність, зокрема й на дипломатичному фронті.

Аналіз досліджень. Із-поміж нечисленних наукових праць, присвячених вивченню дипломатичної лексики періоду УНР, на особливу увагу заслуговує дисертація Н. М. Поліщук, у якій обґрунтовано думку про те, що українська дипломатична лексика зазначеного періоду формувалася переважно на основі мовної практики жителів південно-східної території. До складу цієї лексики належить не лише питома, а й запозичена, зокрема з французької та латинської. Н. М. Поліщук детально проаналізувала способи творення дипломатичної лексики й дійшла висновку, що найбільш продуктивні з-поміж них лексико-семантичний і морфологічний (суфіксація та префіксація). Дослідниця зауважила, що дипломатична лексика періоду УНР – це багатогранна система, компонентами якої є різні, що проходять етап становлення, лексико-тематичні групи, а саме: назви дипломатичних осіб, які перебувають на дипломатичній службі, назви дипломатичних документів, лексика дипломатичного етикету, лексика на позначення дипломатичних установ і лексика сфери міжнародних відносин (Поліщук, 1994: 9).

У колективній монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія» коротко йдеться про такі тематичні групи дипломатичної лексики XIX – початку XX століть, як назви осіб, які перебувають на дипломатичній службі, назви документів договірної типу тощо (Винник та ін., 1983).

Л. О. Тименко, досліджуючи розвиток офіційно-ділового стилю української мови початку XX століття, серед інших проаналізувала й дипломатичний підстиль. За словами дослідниці, у дипломатичних документах 1917–1933 років велика кількість власних назв й обмаль аббревіатур та складноскорочених слів. Л. О. Тименко велику увагу приділила вивченню таких тематичних груп лексики, як-от: лексика на позначення

осіб, пов'язаних із дипломатичною діяльністю, на позначення дипломатичних документів, дипломатичних установ, лексика дипломатичного етикету, лексика, пов'язана з дипломатичною діяльністю та зі сферою міжнародних відносин і зовнішньою політикою (Тименко, 2007: 83).

Мета статті – проаналізувати тематичні групи дипломатичної лексики УНР періоду Директорії. Матеріалом дослідження слугував «Звіт про діяльність Посольства Української Народної Республіки в Туреччині з січня 1919 по марець 1920 р[оків]» (Кавунник, 2016: 697–715).

Виклад основного матеріалу. Українська дипломатична лексика – складна система, у якій наявні такі об'єднання слів, як лексико-тематичні та лексико-семантичні групи, лексико-тематичні та лексико-семантичні поля тощо. Термінологічне поняття «тематична група» в лінгвістичній науці витлумачують по-різному. На думку Д. І. Ганича й І. С. Олійника, тематична група – це «ряд слів, що об'єднуються спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди одного й того ж ряду предметів: назви птахів, квітів, мінералів» (Ганич, Олійник, 1985: 55). А. П. Загнітко тематичною групою вважає об'єднані спільним відрізком дійсності слова, що належать до різних частин мови. Такі лексеми пов'язані не мовними, а позамовними зв'язками через реалії, вербалізовані цими словами (Загнітко, 2020: 118–119). У науковій студії поняття «лексико-тематична група» трактуємо як сукупність лексем, що об'єднані на основі гіпонімії.

К. Б. Шеремета порушила проблему ототожнення/диференціації понять «лексико-семантична» та «лексико-тематична група». Ознайомившись із поглядами науковців, дослідниця висловила власну думку й визначила тематичну групу як комплекс слів, об'єднаних на основі позамовної спільності понять, позначених ними. Слова певної тематичної групи об'єднані однією типовою ситуацією чи темою (Шеремета, 2021: 107). Під час виокремлення тематичних груп дипломатичної лексики передусім спиратимемося на класифікацію, запропоновану Н. М. Поліщук, а також урахувуватимемо їхній кількісний склад (наповнення) таких груп.

Найбільшу групу становлять **назви дипломатичних документів**: *віза* – «У міжнародному спілкуванні – позначка в закордонному паспорті (дипломатичному, службовому, загальногромадянському) або в документі, що його замінює, про дозвіл на в'їзд до країни, виїзд з неї або транзит, проїзд територією країни, яка надає візу (Грін, 2010: 50), напр.: *У Відні треба було спинитися*

на довгий час через великі труднощі в здобуванні віз, без яких неможливий в'їзд до Царгороду». *Конвенція* – «вид договорів міжнародних. Встановлює взаємні права та обов'язки сторін» (Грін, 2010: 206): «*Із справ, які при тім порушались, найбільш серйозне значіння мають консульська конвенція та майбутній товарообмін Туреччини і України*». *Меморандум* – «дипломатичний документ, у якому докладно викладається факт та юридичний бік будь-якого питання і наводяться відповідні аргументи» (Грін, 2010: 231): «*Посольство ще влітку 1919 року послало з цього приводу меморандум до французької Амбасади, щоб дозволено було перевезти полонених українців на Україну*». *Нота (дипломатична)* – «вид дипломатичного документа, офіційне письмове звернення однієї держави до іншої чи кількох держав» (Грін, 2010: 244): «*сею нотою Посольство формально заявило право УНР на флот у чорному морі*». *Протест (дипломатичний)* – «офіційна заява держави (її уряду, міністерства закордонних справ або дипломатичного представництва в країні перебування), яка містить енергійне заперечення, різкий виступ проти якихось дій, які є неправомірними з погляду міжнародного права, порушують загальноприйняті норми спілкування між державами» (Грін, 2010: 382): «*Пан Михайло Суковкін ультимативно вимагав негайної заплати і, не діставши її, подав новий протест до Високої Порти...*».

Виокремлюємо тематичну групу, що формує **лексика сфери міжнародних відносин**: *агресія* – «застосування збройної сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації)» (Грін, 2010: 7): «*В нинішній час кон'юнктура значно змінилася в добрий для Туреччини бік, і се сталося під впливом чинників внутрішнього турецького життя, що головню викликані агресією союзників...*». *Бойкот* – «У міжнародних відносинах відмова держави (групи держав) встановлювати або підтримувати міжнародні відносини з іншою державою (групою держав)» (Грін, 2010: 27): «*Сей свідомий бойкот мав фактично анулювати українське представництво, унеможлививши його роботу*». *Війна* – «Стан, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни» (Грін, 2010: 51): «*... міста Одеса й Очаків окуповані більшовиками, з котрими УНР перебуває у стані війни офіційно...*». *Окупація* – «У міжнародному праві тимчасове зайняття збройними силами території противника» (Грін, 2010: 298): «*... окупація ж берегів Малої Азії, особливо Смирни, гли-*

боко схвилювала думку та патріотичне почуття і ширших верств турецького народу».

Синонімом до слова «агресія» в тексті досліджуваного документа є лексема «**інвазія**»: «*Ся поведінка яскраво заманіфестувалася ще з листопада 1918 року в Одесі до першої большевицької інвазії на се місто...*».

Нечисленною є лексико-тематична група **назв дипломатичних осіб**: *посол* – «Вищий дипломатичний ранг, який присвоюється персоналу органів зовнішніх зносин» (Грін, 2010: 340): «*Пан Михайло Суковкін ультимативно вимагав негайної зарплати і, не діставши її, подав новий протест до Високої Порти проти визнання мене послом УНР*». *Дипломат* – «Особа, яка працює в галузі зовнішньополітичних зносин і пройшла ряд ієрархічних ступенів дипломатичної служби у зовнішньополітичному відомстві країни або в її закордонних установах» (Грін, 2010: 89): «*Проводили ту політику не дипломати, а військові люди, що в своїй діяльності мало рахувалися із звичайними нормами міжнародно-дипломатичних відносин*». *Радник (Посольства)*: «*Чутка про моє призначення тимчасом дійшла сюди, і се спонукало деяких посольських урядовців звернутися до радника Посольства пана Люція Кобилянського...*». *Кур'єр (Посольства)*: «*З початку вересня військова союзна влада конфіскувала дипломатичну пошту у двох кур'єрів Посольства...*».

Тематична група **назв дипломатичних установ** репрезентована лексемами *посольство*, *амбасада*, *леґація*: «*Посольство мало прибути до Царгороду лише 23 квітні 1919 року*»; «*Спеціального помешкання для Посольства не було, офіційна адреса його показувалася на квартиру одного з урядовців*». Лексема *посольство* в тексті «Звіту» вжите і в прямому значенні як назва дипломатичного представництва, а також будинку,

де воно міститься, і в переносному як найменування групи осіб. Синонімічними до цієї лексеми є слова *амбасада* й *леґація*: «*Відвідини урядовців нашого Посольства в союзницькі амбасади в різних ділових справах мали звичайно наслідком лише обіцянки...*»; «*... леґація УНР в Царгороді надіслала свою першу ноту в справі українських пароплавів...*».

Н. М. Поліщук зазначає, що «найбільш поширеним у період УНР були звертання *пан* і *добродій*» і що «до високих осіб духовного сану, а також до Головного Отамана УНР зверталися *Ваша екселенція*» (Поліщук, 1994: 12). Із-поміж цих **слів дипломатичного етикету** ми зафіксували лише лексему *пан*, ужиту як традиційну форму ввічливості, іноді разом із мовною формулою *Ваша екселенція*, коли йшлося про поважних осіб: «*Приїхавши до Царгороду, мав побачення з паном Михайлом Суковкіним*»; «*...покликаючись на угоду, заключену Його Екселенцією паном Високим Комісаром Французької Республіки...*».

Висновки. Результати аналізу тематичних груп дипломатичної лексики, зафіксованих у «Звіті», підтверджують думку авторів колективної монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія» про те, що «у XIX на початку XX ст. розвиток різних тематичних груп відбувався нерівномірно» (Винник, 1983: 542). У досліджуваному документі найбільшими за наповненням виявилися тематичні групи «назви дипломатичних документів» та «лексика сфери міжнародних відносин».

Лексика української мови загалом і дипломатична зокрема від початку російсько-української війни зазнали кардинальних змін, отож перспективним вважаємо дослідження тенденцій розвитку мови дипломатії. Також цікавим і перспективним видається вивчення мови твітер-дипломатії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. 796 с.
2. Балануца О. О. Родзинки дипломатії : навчальний посібник. Дніпро : Середняк Т. К., 2022. 148 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
4. Грін О. О. Словник міжнародно-правових термінів / укладач О. О. Грін. Ужгород : ПП Данило С. І., 2010. 500 с.
5. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
6. Історія української мови. Лексика і фразеологія : монографія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін. Київ : Наук. думка, 1983. 742 с.
7. Поліщук Н. М. Українська дипломатична лексика періоду УНР : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1994. 17 с.
8. Рошко С. М. Дипломатичний протокол та етикет : конспект лекцій з курсу. URL: <https://studfile.net/preview/5650492/> (дата звернення 05.05.2025).
9. Тименко Л. О. Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку XX століття (1917–1933 pp.) : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 190 с.
10. Чорна О. О. Лексика іншомовного походження в мові дипломатії (на матеріалі української та чеської мов). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2014. Вип. 24. С. 206–214.

11. Шеремета К. Тематичні групи англомовних термінів фахової мови вищої освіти США. *Advanced Linguistics*. 2021. Вип. 8. С. 105–111.

REFERENCES

1. V. Kavunnyk. (Ed.) (2016) *Arkhib Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Ministerstvo zakordonnykh sprav. Diplomatychni dokumenty vid Versalskoho do Ryzkoho myrnykh dohovoriv (1919–1921)*. [Archives of the Ukrainian People's Republic. Ministry of Foreign Affairs. Diplomatic documents from the Versailles to the Riga Peace Treaties (1919–1921)]. Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. – M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies. 796 s. [in Ukrainian].
2. Balanutsa O. O. (2022) *Rodzynky dyplomatii : navchalnyi posibnyk* [Highlights of Diplomacy: A Study Guide]. Dnipro : Seredniak T. K. 148 s. [in Ukrainian].
3. Hanych D. I., Oliynyk I. S. (1985) *Slovyk linhvistychnykh terminiv* [Dictionary of linguistic terms]. Kyiv : Vyscha shkola. 360 s. [in Ukrainian].
4. Hrin O. O. (2010) *Slovyk mizhnarodno-pravovykh terminiv* [Dictionary of international legal terms]. Uzhhorod : PP Danylo S. I. 500 s. [in Ukrainian].
5. Zahnitko A. (2020) *Suchasnyi linhvistychnyi slovyk* [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsia : TVORY. 920 s. [in Ukrainian].
6. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* (1983) [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology]. V. O. Vynnyk, V. Y. Horobets, V. L. Karpova ta in. Kyiv : Nauk. dumka., 742 s. [in Ukrainian].
7. Polishchuk N. M. (1994) *Ukrainska dyplomatychna leksyka periodu UNR* [Ukrainian diplomatic vocabulary of the period of the UNR]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [author's abstract of the dissertation ... candidate of philological sciences] : 10.02.02. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].
8. Roshko S. M. *Dyplomatychnyi protokol ta etyket : konspekt leksii z kursu* [Diplomatic Protocol and Etiquette: Course Lecture Notes.]. URL: <https://studfile.net/preview/5650492/> (data zvernennia 05.05.2025). [in Ukrainian].
9. Tymenko L. O. (2007) *Rozvytok leksyky ofitsiino-dilovoho styliu ukrainskoi movy na pochatku XX stolittia (1917–1933 rr.)*. [Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку XX століття (1917–1933 рр.)]: dys. ... kand. filoloh. nauk [dissertation ... candidate of philological sciences]: 10.02.01. Kyiv. 190 s. [in Ukrainian].
10. Chorna O. O. (2014) *Leksyka inshomovnoho pokhodzhennia v movi dyplomatii (na materialy ukrainskoi ta cheskoï mov)* [Vocabulary of foreign origin in the language of diplomacy (based on Ukrainian and Czech materials)]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literature* [Comparative studies of Slavic languages and literatures]. Vyp. 24. S. 206–214. [in Ukrainian].
11. Sheremeta K. (2021) *Tematychni hrupy anhlomovnykh terminiv fakhovoi movy vyshchoi osvity SSHA* [Thematic groups of English terms of professional language in higher education in the USA.]. *Advanced Linguistics*. Vyp. 8. S. 105–111. [in Ukrainian].